

NATIONALEKONOMISKA FÖRENINGENS

sammanträde den 20 oktober 1966

Ordförande: Professor *Ragnar Bentzel*

ARBETSMARKNADSASPEKTER PÅ STRUKTUROMVANDLINGEN

Ordföranden: Dr Rudolf Meidner har som bekant varit ordförande i den kommitté inom LO, som författat skriften *Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen*. Det är en mycket intressant skrift. När jag nu hälsar dr Meidner välkommen hit till oss för att tala om arbetsmarknadsaspekter på strukturomvandlingen, gör jag det i förvisningen, att vi kommer att få stor glädje av föredraget.

Jag överlämnar omedelbart ordet till dr Meidner.

Fil. dr Rudolf Meidner:

Det är ett känt och även utomlands ofta uppmärksammat förhållande att den svenska fackföreningsrörelsen har en mycket positiv syn på näringslivets effektivisering, detta begrepp taget i dess vidaste bemärkelse, från rationaliseringsåtgärder i det enskilda företaget till strukturrationaliseringar av hela vårt näringsliv.

Denna positiva syn, som kontrasterar mot en betydligt mera konservativ inställning hos många andra länders fackföreningsrörelse, kan säkerligen blott förklaras av ett antal gynnsamma samverkande omständigheter. Den viktigaste men långt ifrån enda är den sedan årtionden höga sysselsättningsgraden i Sverige, som för större delen av den nu aktiva befolkningen har försvagat eller helt eliminerat fruktan för att framstegen för samhället måste köpas till priset av arbetslöshet för den enskilde eller några enskilda.

En annan faktor av betydelse är den i Sverige sedan länge helt dominerande industriförbundsprincipen för de fackliga organisationerna, som inte lägger fackligt-organisationsmässiga hinder i vägen för till-

lämpningen av tekniska förändringar eller strukturförskjutningar. En omfattande facklig utbildningsverksamhet, en genom många årtionden av facklig aktivitet vunnen disciplin och goda partsrelationer utgör ett annat komplex av faktorer, som torde ha gett en gynnsam grund för rationaliseringssträvandena bland fackföreningsfolk.

Slutligen väger det svenska näringslivets starka beroende av världsmarknaden tungt. Detta gäller inte bara bland företagsledare utan också bland personer som på olika nivåer är vägledande för den fackliga opinionsbildningen.

Min avsikt är emellertid inte att här redovisa en analys av komponenterna bakom den effektiviseringsvänliga fackliga filosofin i Sverige, hur frestande en sådan uppgift än vore med tanke på att det svenska mönstret i det hänseendet avsevärt skiljer sig från omvärldens. För mitt ämne är det tillräckligt att konstatera detta förhållande och att ytterligare tillfoga att man från fackligt håll inte har nöjt sig med rollen som passiv åskådare utan har velat spela en aktiv och pådrivande roll som pådrivare. Tillkomsten av ett fackligt näringspolitiskt program för mer än fem år sedan (återgivet i den i samband med 1961 års LO-kongress publicerade skriften *Samordnad näringspolitik*) är ett uttryck för den fackliga önskan att påskynda strukturrationaliseringen, som uppfattas som en av de viktigaste grunderna för vårt materiella framåtskridande.

Här är inte platsen och tillfället att närmare utveckla detta näringspolitiska program. Det kan räcka med att peka på dess huvudtes: I ett välfärdssamhälle med dess dominerande inslag av trygghetsgarantier för medborgarna fordras beslutsamma åtgärder från samhällets sida för att främja produktionsfaktorernas rörlighet.

Detta krav kan, ytligt sett, tolkas som ett liberalistiskt program från laissez-faire-ekonomins dagar. Men skenet bedrar. Den fria rörligheten inställer sig inte utan vidare i vår av tröghetsfaktorer genomsyrate samhällsekonomi. I själva verket måste vi omsorgsfullt planera för denna rörlighet, t. ex. med hjälp av arbetsmarknadspolitik.

Ett annat planeringselement ligger i det komplex av samhällsåtgärder som måste tillgripas i den mån den rörlighetsfrämjande politiken visar sig framgångsrik och anpassningssvårigheter för friställd arbetskraft uppkommer. Med termen *samordnad näringspolitik* har vi avsett att täcka denna dubbla samordningsuppgift: koordinationen av åtgärder för att genom maximal rörlighet åstadkomma ett snabbt framåtskridande och koordination av åtgärder för att mildra de anpassningssvårigheter som denna rörlighet ger uphov till.

Konkret illustrerat innebär detta att man från svenskt fackligt håll

t. ex. har en liberal inställning till importen från länder med lägre produktionskostnader och att man motsätter sig protektionistiska åtgärder för att skydda den svenska produktionen mot denna import från lågprisländer. Men — och det är kanske de väsentligaste — man ställer samtidigt mycket höga krav på samhällets förmåga att anvisa nya arbetstillfällen till utkonkurrerad arbetskraft. Man kan väl uttrycka det på det sättet att den svenska fackföreningsrörelsen i förlitande på denna arbetsmarknadspolitik och fullsysselsättningspolitik har råd att hålla sig med en liberalistisk ideologi.

På motsvarande sätt paras villigheten att acceptera tekniska förbättringar och nya produktionsmetoder med kravet på en mycket ambitiös arbetsmarknadspolitik. Därmed har arbetsmarknadspolitiken medvetet tilldelats en nyckelroll för näringslivets strukturomdaning.

Det är naturligt att man i den svenska diskussionen länge har lagt huvudvikten vid de näringspolitiska, effektivitetsfrämjande åtgärderna, medan man har ansett sig kunna försumma sysselsättnings- och anpassningsaspekterna. Detta beror på den ljusa och, i varje fall för arbetskraften, nära nog av problemlöshet präglade bild, som man gärna får av den svenska arbetsmarknaden. Dess främsta kännetecken är ju den höga sysselsättningsgraden, som under långa perioder och inom stora områden stegras till brist på arbetskraft.

Arbetskraftens rörlighet anses hög, av många alltför hög. Ett väl utbyggt maskineri står till förfogande för de få fall då lokala sysselsättningssvårigheter kräver ett ingripande. Det gynnsamma resultatet härav anser man sig kunna avläsa i den internationellt sett mycket låga registrerade arbetslösheten.

I det följande skall jag något utförligare diskutera rationaliseringsprocessens inverkan på sysselsättningen, dels totalt och dels vid uppdelning på olika områden. Så mycket kan redan inledningsvis sägas att den gynnsamma bilden grumlas och förmörkas i samma mån som denna uppdelning fortskrider. Lämnar man det makro-ekonomiska planet och ägnar uppmärksamhet åt individens anpassningsproblem i det föränderliga industrisamhället, så framträder problemen ännu mera markant. Framställningen avslutas sedan med några kommentarer till det vid LO-kongressen i september i år framlagda programmet för en ytterligare aktiverad arbetsmarknadspolitik och för bättre individuell anpassning till tekniska förändringar.

Produktivitetstillväxt och sysselsättningsutveckling

För att vinna en utgångspunkt för resonemanget om den tekniska förändringens inverkan på sysselsättningen skulle man vilja renodla tekniken som faktor i tillväxtprocessen. Denna uppgift synes emeller-

tid vara olöslig. Sedan man har bestämt komponenterna *ökad sysselsättning* och *ökad kapitalinsats* kvarstår en rest, som man i brist på bättre brukar kalla teknikfaktor. Man bör då komma ihåg att den inte blott inkluderar förbättrad teknik och högre kvalitet på kapitalet utan också och kanske framför allt den bättre utbildningen och överföringsvinsterna genom produktionsfaktorernas bättre utnyttjande i företag och näringsgrenar med högre produktivitet.

Intressant är att denna "restfaktor" på blott några få år har visat en brant stegring och för närvarande beräknas svara för ca 60 proc. av hela ökningen i vår nationalprodukt. Och då är kanske restfaktor inte längre någon adekvat beteckning.

Amerikanarna, som möjligen har ett bättre statistiskt utgångsmaterial, men som framför allt är djärvare i sina slutsatser, har beräknat andelen av ett stort antal tillväxtkomponenter med två eller flera decimaler. För Sveriges del föreligger veterligen inga sådana kalkyler — och jag skulle vilja säga att väl är det. Från våra utgångspunkter skulle sådana kalkyler också vara av begränsat värde. Avgörande är frågan huruvida de olika komponenterna — vilka de nu är — *tillsammans* tenderar att öka tillväxttakten i vår ekonomi och huruvida, om så skulle vara fallet, en accelererad produktionsstegring kan väntas vålla sysselsättningsbekymmer.

Den första frågan, alltså om den ökade tillväxttakten, kan utan tvekan besvaras jakande. Vår bruttonationalprodukt räknat per arbetstimme — i och för sig ett bräckligt mått — stiger för närvarande ca 1 proc. snabbare per år än under 1950-talet. Enbart inom industrin är produktivitetstillväxten än snabbare. Men samtidigt kan också sägas att produktivitetstillväxten egentligen är ganska modest och att ökningstakten av långtidsutredningen under återstoden av 1960-talet beräknas i allt väsentligt förbli oförändrad.

Bakom detta antagande ligger en långt driven försiktighet hos utredningsmännen. Urbaniseringsprocessen, utbildningsrevolutionen, företagskoncentrationen till allt större enheter, automatiseringens och även automationens frammarsch är några av de faktorer som borde verka i riktning mot snabbare produktivitetstegring än den nuvarande. Men männen bakom långtidsutredningen vågar inte ens för 1970-talet räkna med en årlig produktivitetstillväxt, som med mer än några tiondels enheter ligger över den nuvarande.

Det kan med dessa antaganden förefalla långsökt att i Sverige oroa sig för sysselsättningsutvecklingen. Viss oro kan däremot vållas av situationen i USA, där man under praktiskt taget hela efterkrigstiden har dragits med en efter våra mått — eller europeiska mått över huvud

taget — betydande arbetslöshet. Kan det nu tänkas att den långt högre tekniska nivån och därmed den högre arbetsproduktiviteten i Förenta staterna bär huvudskulden till denna arbetslöshet och att även vi på lång sikt närmar oss ett skede i vår tekniska utveckling, där vi riskerar uppkomsten av en "teknologisk" arbetslöshet?

Anhängarna av denna tankegång hävdar att den tekniska utvecklingen i USA har lett till sådana förändringar i efterfrågan på arbetskraft att en kärna av arbetslösa ("a hard core") med för nya behov otillräcklig utbildning har uppkommit. Denna kärna, så argumenterar man, kan inte upplösas genom ökning av totalefterfrågan, som endast skulle få inflationistiska verkningar. Man menar sålunda att ökad köpkraft i första hand skulle resultera i skärpt konkurrens om den utbildade arbetskraften, medan den inte — eller i mycket otillräcklig utsträckning — skulle leda till en absorbering av den befintliga arbetslösheten bland framför allt personer med dålig utbildning eller andra handikapp.

Motståndarna till denna strukturalistiska tankegång har ivrat för tillskottet av ny köpkraft via upprepade skattesänkningar. Det är just genom en kombination av en köpkraftskapande finanspolitik, en ny giv i utbildningspolitiken, ett "anti-poverty"-program och i varje fall en ansats till en aktiv arbetsmarknadspolitik som den amerikanska regeringen synes få bukt med den höga arbetslösheten.

Vietnamkriget har givetvis bidragit till denna utveckling, dock enligt flertalet bedömare inte på ett avgörande sätt. Även i ett land med hög produktivitet, ett starkare inslag av automation än i Sverige och med en osedvanligt kraftig tillväxt av befolkningen i de produktiva åldrarna kan den ekonomiska politiken sålunda bemästra sysselsättningsproblemet. Det förtjänar dock påpekas att en ännu ambitiösare målsättning för sysselsättningspolitiken, exempelvis 3,5 proc. arbetslöshet — för att inte tala om 3 proc. — skulle kräva en mer expansionistisk politik i USA än den nuvarande.

För den arbetsgrupp inom LO vars huvudtankegångar jag här refererar har slutsatsen blivit den, att även med en avsevärt ökad takt i de tekniska framstegen, en allt intensivare strukturuomvandling inom vårt näringsliv, en stigande kapitalinsats och en accelererad produktivitetsstegring ter sig en bristsituation på den svenska arbetsmarknaden som långt mera sannolik under en överskådlig framtid än motsatsen.

En uppdelning av sysselsättningsutvecklingen efter större näringsgrenar leder knappast till mera dramatiska konklusioner. Långtidsutredningens material tyder på en påtaglig och nästan skrämmande kontinuitet i omvandlingsprocessen — ja, till och med en anmärknings-

värd stabilitet i sysselsättningsstrukturen med ytterst begränsade nettoomflyttningar mellan i varje fall de stora huvudsektorerna. Man kan inte värja sig för tanken att denna stabilitet dröjer omfattande men statistiskt osynliga bruttoströmmar bakom den stabila bilden.

En analys av produktivitets- och sysselsättningsutvecklingen inom industrin under efterkrigsperioden tillåter vissa slutsatser, ehuru övervägande av det negativa slaget. Produktivitetsutvecklingen spelar en mycket underordnad roll för olika industrigrenars sysselsättningsutveckling. En låg takt i produktivitetsförbättringen är lika ofta förbunden med sysselsättningsnedgång som med motsatsen, och industrier med långt övergenomsnittlig produktivitetsökning har å andra sidan i vissa fall avsevärt expanderat sin sysselsättning.

Inte helt oväntat styrs i fullsysselsättningsekonomin utvecklingen av sysselsättningen i olika delar av näringslivet inte av skiljaktigheter i produktivitetsutvecklingen utan av förändringar i efterfrågestrukturen. En "tekniskt betingad" arbetslöshet i den meningen att genom stark produktivitetstillväxt — vid oförändrad eller sjunkande efterfrågan — friställd arbetskraft inte kan få ny sysselsättning kan i Sverige inte statistiskt påvisas.

Ett undantag från denna regel utgör den stigande arbetslösheten bland skogsarbetare. Det fordras sålunda en olycklig kombination av en rad faktorer — osedvanligt snabb rationaliseringstakt, begränsade expansionsmöjligheter både från råvaru- och efterfrågesidan, brist på alternativa sysselsättningsmöjligheter inom de berörda regionerna och en ur rörlighetssynpunkt ogynnsam åldersstruktur — för att ett arbetslöshetsproblem av mätbar omfattning över huvud taget skall kunna uppstå i den svenska fullsysselsättningsekonomin. I denna mening är det korrekt att rubricera denna företeelse som ett "regionalt begränsat arbetslöshetsproblem", om man bara därmed inte önskar antyda att det skulle vara mindre allvarligt eller mindre angeläget att lösa.

Den svenska arbetsmarknaden tycks sålunda i stort sett erbjuda en bild av successiv och föga dramatisk anpassning till en kontinuerlig omdaningsprocess inom vårt näringsliv, en anpassning som underlättas av hög frivillig rörlighet och rörlighetsfrämjande åtgärder från arbetsmarknadsmyndigheternas sida. Vi har i vår skrift *Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen* sökt visa att denna bild är i behov av stark modifiering. Med någon tillspetsning kan det sägas att verkligheten bakom den vackra fasaden är långt bistrare. Framsteget för alla vinnes till priset av betydande uppoffringar för ett fåtal. Ur rättvis- och välfärdssynpunkt är en sådan utveckling föga bättre än den klassiska modellen för en socialt lika oacceptabel utveckling, näm-

ligen att framsteget bör få vinnas genom uppoffringar för det stora flertalet.

Skillnaden är att orättvisor för stora grupper i det långa loppet leder till revolutioner och reformer, medan orättvisor för små grupper kan bli bestående under lång tid och till slut accepteras ganska allmänt.

Trögrörlighet som anpassningshinder

Den ofta ganska ensidiga kritiken mot den s. k. överrörligheten — den hade ju sina glansdagar under 1940- och 1950-talen — har skymt bort det faktum att rörligheten geografiskt och yrkesmässigt är otillräcklig för att tillgodose näringslivets krav på arbetskraftens anpassning. Totalrörligheten mätt i antalet avgångna eller nyanställda i relation till hela arbetsstyrkan ger en överdriven bild av rörlighetsbenägenheten, eftersom denna är koncentrerad till en grupp med flera arbetsbyten per år. Den stabila delen av arbetsstyrkan är regelbundet långt större än en okritisk tillämpning av den statistiskt konstaterade rörlighetsintensiteten låter ana.

Det är alltså helt fel att av siffran 50 proc. rörlighet per år för industriarbetare dra den slutsatsen att varannan arbetare byter anställning årligen. Vissa undersökningar visar klart att flertalet anställda inte hyser någon som helst önskan om byte av vare sig arbetsplats eller arbetsuppgifter samt att rörlighetsbenägenheten minskar starkt med stigande ålder. Det är sålunda ett ingalunda förvånande men inte särskilt uppmärksammat förhållande att mellan 3 och 4 proc. av samtliga anställda årligen tvingas byta anställning efter uppsägning. Motsvarande siffra för uppsägning till följd av tekniska förändringar är enligt en LO-enkät någon procent lägre. Detta innebär att i varje fall 30 000 à 40 000 anställda årligen försättes i det oförvållade tvångsläget att söka sig nytt arbete.

Det är ingen tvekan om att denna situation för flertalet av dessa arbetare inte medför några verkligt allvarliga problem. Men för anmärkningsvärt många uppstår svårigheter. Från ett fåtal nedläggningsstudier vet vi att 15 à 20 proc. av de friställda på ett eller annat sätt är svårplacerade. Många av dessa, mest kvinnor, äldre arbetskraft och handikappade lämnar i resignation labour force och belastar inte arbetslöshetsstatistiken. Andra tvingas successivt ner till allt sämre arbeten med lägre löner. Åter andra kan placeras i arbetsvård eller skyddad sysselsättning. (Jag talar här om vad vi vet — och det är sannerligen inte mycket! — om vad som händer efter en företagsnedläggning.) Och ändå är företagsnedläggningar fortfarande sällsynta och i allmänhet föremål för beslutsamma och samordnade ansträng-

ningar från samhällets, företagens och fackorganisationers sida, och placeringsresultaten är därför troligen bättre än i de långt flera fallen av föga observerade uppsägningar i mycket mindre skala.

Den höga andelen svårplacerade i de redovisade nedläggningsfallen beror givetvis på en ogynnsam fördelning av klientelet i ålders-, köns-, hälso- och utbildningshänseende. Ur ett dylikt konstaterande kan dock inte hämtas mycket tröst. Arbetsstyrkan vid ett nedläggningsföretag är oftast en "dålig risk". Den utgöres av sådana människor som är kvar efter en längre stagnations- eller nedgångsperiod för företaget och ibland för hela branschen. Vi står säkerligen inför ett stigande antal sammanläggningar, nedläggningar och personalinskränkningar i samband med tekniska förändringar, skärpt konkurrens och strukturaliseringar. Ingenting talar för att de kategorier som i fortsättningen kommer att drabbas härav skulle vara lättare att omplacera. För egen del gissar jag på motsatsen. Ganska många nedläggningar har hittills skett på orter med hyggligt differentierat näringsliv, t. ex. i Norrköping och Malmö och en del andra städer, där lågproduktiva företag har dukat under i hederlig kamp om arbetskraften. Om — vilket förefaller sannolikt — en strukturkris angriper hela industrier, kanske hela regioner, råkar också mera ensidiga industrisamhällen i riskzonen, och omplaceringen försvåras.

Det statistiska underlaget för dessa reflexioner, är det skall villigt erkännas, mycket svagt. Och tar man ytterligare ett steg i resonemanget och ägnar uppmärksamhet åt den inverkan som teknikens förändringar — begreppet återigen använt i vidaste mening — får på arbetskraften inom företagen, så blir underlaget ännu bräckligare. Enligt den nyss omnämnda LO-enkäten blir drygt 5 proc. av de anställda årligen förflyttade inom sitt företag, cirka hälften av dem i samband med en större omläggning.

Tar man hänsyn till att många blivit förflyttade flera gånger, blir den årliga omflyttningsfrekvensen drygt 11 proc. För många av dessa har omplaceringen inte varit utan olägenheter. Sålunda uppger 23 proc. ökad psykisk belastning, 18 proc. försämrade arbetslokaler och 16 proc. lägre lön. Totalomdömet "nackdelarna överväger" fälldes av ca en tiondel. Det är av intresse att konstatera att utfallet av frivilliga arbetsplatsbyten av de flyttande bedöms gynnsammare än resultatet av företagsinterna omplaceringar.

Dessa siffror ger en antydning om att förändringsprocessen inom näringslivet utsätter arbetskraften för betydande påfrestningar. Åtskilliga tiotusental anställda drabbas årligen av omplaceringar, som försämrar deras arbetsmiljö eller löneläge. En noggrann analys av siff-

rorna skulle utan tvekan visa att vissa grupper — äldre, handikappade, kvinnor och dåligt utbildade — är mera utsatta än andra. En omplacering inom företaget, som innebär en försämring för den enskilde, är givetvis i regel inte en social tragedi av samma slag som förlusten av en arbetsplats. Men den är uppenbarligen en ingalunda sällsynt företeelse, vilket bör bidra ytterligare till att nyansera våra vanliga uppfattningar om arbetsmarknadens flexibilitet och dess friktionsfria anpassning till förändringar inom produktionslivet.

Individuell arbetsanpassning

Med dessa reflexioner kring anpassningsproblematiken har jag delvis redan lämnat nationalekonomens intressesfär. Jag har gjort detta med berätt mod, därför att en nationalekonomisk analys av arbetsmarknadens anpassning till näringslivets krav ger mycket litet av intresse. Ekonomernas uppgift är i huvudsak begränsad till att anvisa metoder för att underlätta den ekonomiska tillväxten och skapa de allmänna förutsättningarna för full sysselsättning. Jag är djärv nog att påstå att dessa metoder är väl kända och tillämpade i flertalet västeuropeiska länder.

Uppgiften att studera hur denna anpassningsprocess i detalj fungerar är väsentligen sociologernas. Föremål för detta studium är inte i första hand rörligheten mellan eller inom företagen, ehuru rörligheten utgör en mycket viktig anpassningsdimension. Den viktigaste och mest problematiska dimensionen är emellertid den individuella anpassningen till arbetet — eller, för att formulera problemet något människovänligare — arbetets anpassning till individen.

Sociologerna har här med stöd av ett mycket omfattande forskningsarbete avsevärt stört ekonomernas och teknikernas ritningar för ett bättre och effektivare samhälle. Effektiviseringen vinnes ju i betydande utsträckning genom sönderdelning av arbetsprocessen i mindre arbetselement, ofta styrda utifrån på ett sätt som gör att arbetet för individen framstår som osjälvständigt, inresselöst och monotont. Omkring en femtedel av LO:s medlemmar har i en nyligen utförd enkät sagt sig uppfatta ett tvångselement i arbetet på grund av maskiner eller arbetsorganisation som de inte har kunnat påverka.

I sin skrift *Teknisk förändring och arbetsanpassning* pekar en grupp Göteborgssociologer på det faktum att man regelbundet i olika undersökningar finner en mycket liten siffra för klart uttalad vantrivsel, men att den goda trivseln i arbetet är mycket väl förenlig med en hög grad av "alienation" — för att nu använda sociologernas term för likgiltighet eller främlingskap till arbetet. God trivsel kan helt enkelt

vara ett uttryck för en låg ambitionsnivå. Man accepterar arbetet som ett medel att uppnå andra syften, som ligger utanför arbetslivet.

Här uppställer sig en rad även för ekonomer relevanta frågor: Finns det en tendens i vår tekniska utveckling som ökar alienationen? Kan det förväntas att den snabbt höjda utbildningsstandarden ökar människornas ambitionsnivå i den meningen att de får allt svårare att anlägga en enbart "instrumentell" syn på arbetet? Kommer inte en sådan utveckling i så fall att råka i konflikt just med tendensen till arbetets fortgående sönderdelning, styrning och monotonisering? Och, kanske viktigast av allt: Kan ett samband påvisas mellan involvering i arbetet och effektivitet?

Självklart får jag här nöja mig med att ställa frågorna, som endast forskningen kan besvara. Men ovissheten om svaren tillsammans med det lilla vi vet om arbetskraftens tröghet mitt i all rörlighet och om placeringssvårigheterna för vissa grupper mitt i fullsysselsättningsökningen är ändå tillräckligt för att starkt ifrågasätta fullkomligheten i arbetskraftens anpassning till den av oss alla så omhuldade och eftersträvade omvandlingen av vårt näringsliv. Statistiskt sett lever vi fortfarande i den bästa av alla världar. I realiteten sviker vi några av de svagaste gruppernas självklara anspråk på produktiv sysselsättning och försummar anpassningsproblemen för den enskilde individen.

Ett fackligt program för bättre anpassning

Låt mig avslutningsvis anknyta till mina stolta inledningsord om den positiva fackliga synen på effektiviseringen, föränderligheten och framsteget. Varken vår arbetsgrupp, landsorganisationens ledning eller LO-kongressen, som ingående har behandlat dessa frågor, har funnit anledning att ändra denna grundsyn. Målsättningen är oförändrat densamma, insikten om en snabb anpassning som förutsättning för vår konkurrensförmåga och standardhöjning står fast.

Någon dämpning av takten i arbetet för strukturrationaliseringen förordas inte av någon ansvarig facklig instans. Slutsatserna går helt i den riktningen att kraven på en anpassningsbefrämjande politik måste skärpas avsevärt. Det fackliga 10-punktsprogrammet, nyss antaget av LO:s kongress, ger en ungefärlig antydning om var dessa åtgärder i första hand bör sättas in. Låt mig helt kort kommentera några av dessa.

På punkt efter punkt stöter vi på otillräcklig *forskning*. Det förefaller nästan som om en ytligt sett mycket framgångsrik sysselsättningspolitik med hög sysselsättningsgrad och ringa redovisad arbetslöshet har gjort forskarna ointresserade av uppgiften att studera anpassningsprocessen. Sverige hör avgjort inte till de högt utvecklade länderna på arbetsmarknadsforskningens område.

Även om en framtida forskning kan väntas ge en bättre grund för *arbetsmarknadspolitikens fortsatta utbyggnad*, är det även på forskningens nuvarande nivå fullt tydligt att dess resurser bör ökas i samma mån som arbetsmarknadspolitikerna frigör sig från sin 1930-talsideologi och förvandlas till ett instrument för en medveten strukturalisering. En arbetsmarknadsinriktad *reform av vuxenutbildningen* avtecknar sig som den måhända viktigaste reformuppgiften för ett kommande decennium.

Vid en skärpt strukturuomvandling kommer den äldre arbetskraften att drabbas allt hårdare, därest den till följd av otillräcklig utbildning blir dubbelt inattraktiv för näringslivet. Sker ingenting på detta område, kommer vi om några årtionden att ha två skilda kategorier av arbetskraft: väl utbildad sådan i de yngre och mellersta åldersgrupperna samt äldre och illa utbildad arbetskraft, som inte ens med långtgående hjälpåtgärder från samhällets sida kan skyddas mot ödet att pressas ner till allt sämre arbeten och att till slut trängas ut i för tidig sysslöshet. Den tekniska utvecklingen med stigande krav på snabb reaktionsförmåga och med ökade psykiska påfrestningar kan i kombination med en generationsklyfta i utbildningshänseende leda till en nära nog katastrofal situation för den äldre arbetskraften.

De fackliga kraven för en samordnad anpassningspolitik riktar sig emellertid inte enbart till samhället. *Lönepolitiken* har sin givna plats i detta sammanhang men skall här förbigås med en erinran om att man inom arbetsmarknadens alla organisationer synes vilja utnyttja treårsavtalets arbetsro — som ju dock gäller för flertalet organisationer — till en översyn av löneformerna och lönesystemen. Sannolikt kommer man därvid också att ägna intresse åt den roll som ackordsarbetet vid förändrade tekniska förhållanden kan väntas få som pådrivande faktor i produktionen. I de högst rationaliserade industrigrenarna kan redan en viss tillbakagång av ackordsvolymen konstateras.

Slutligen innefattar det fackliga programmet ett helt komplex av åtgärder, som syftar till bättre individuell anpassning i arbetsmiljön. En grundläggande fråga av stor räckvidd är huruvida inte tiden är inne för att förändra den rådande hierarkiska arbetsorganisationen i våra företag i demokratiserande riktning. Vissa sociologer har pekat på en dualism mellan bibehållen hierarkisk befälsordning inom företagsorganisationen och politisk demokrati i vårt samhällsliv, en dualism, som kommer att skärpas av höjningen i den allmänna utbildningsstandarden. Ett led i strävandena att göra arbetet mera meningsfyllt vore att motverka sönderstyckningen av arbetsmomenten genom "job enlarge-

ment" och, mera allmänt, att ge individen större möjligheter att påverka utformningen av den egna arbetssituationen. Det nyligen träffade företagsnämndsavtalet bör öppna nya vägar att verka i den här antydda riktningen.

— — —

Det är möjligt, herr ordförande, att dessa tankegångar är framförda av fel person och inför fel forum. Mitt försvar är att den makro-ekonomiska problemställningen är ganska intresselös. Vi kan med ekonomiskt-politiska medel vid varje teknisk nivå och vid varje rimlig takt i den tekniska utvecklingen skapa den sysselsättningsgrad vi önskar. En långt svårare uppgift är att eliminera eller mildra de friktioner som anpassningsprocessen medför för den arbetskraft som tvingas till byte av arbetsplats.

En ännu större uppgift, som vi knappast ens har analyserat eller formulerat, är att skapa en gynnsam arbetsmiljö i vårt föränderliga samhälle. Dess lösning kräver samverkan av många grupper. National-ekonomer och sociologer bör få hjälp av tekniker, företagsekonomer, medicinsk sakkunskap samt givetvis av de berörda parterna själva.

Ordföranden: Vi tackar dr Meidner för detta utomordentligt intressanta och tankeväckande föredrag.

Som vi hörde finns det många problem och många arbetsuppgifter för forskningen på detta område, och jag tycker det är hugnesamt att veta att dr Meidner själv i framtiden skall få ägna sig åt dessa uppgifter, på ett sätt som han kanske inte haft tillfälle till tidigare. Jag önskar honom lycka till med det.

Och med det ber jag att få förklara ordet fritt.

Direktör Sture Eskilsson. Herr ordförande! Det finns föga anledning för mig att polemisera mot vad dr Meidner här har låtit oss lyssna till. Genom att gå över från makro- till mikroplanet och genom att använda sig av sociologer och inte bara ekonomer har LO fördjupat sin syn på problemen, samtidigt som hela synsättet har blivit mera realistiskt än tidigare.

Jag skall här anföra några synpunkter som dr Meidner inte berört men som har med lönepolitiken, lönesystemet, strukturomvandlingen och rörligheten att göra.

I den solidariska lönepolitikens filosofi är tankegången den att man skall ha en snabb strukturomvandling för att stimulera framåtskridandet och öka levnadsstandarden. Det skall bl. a. ske genom stora lönehöjningar som slår ut marginalföretagen. Den friställda arbetskraften skall flyttas över på andra arbetsuppgifter, där den får bättre betalt och där produktiviteten är högre. Det är god affär för alla parter.

Nu har dr Meidner redogjort för att detta i realiteten inte är så enkelt för

de inblandade. Jag skall emellertid inte uppehålla mig vid den saken utan i stället påminna om något annat, som säkert inte är obekant för dr Meidner eller andra intresserade men som alltför ofta förbigås.

I en inflationsekonomi av den typ vi har kan man inte sätta likhetstecken mellan företagets förmåga att bära löneökningar och deras effektivitet. Vi har hemmaindustrier som är skyddade för utländsk konkurrens, och de kan övervältra sina kostnadshöjningar på konsumenterna. Det kan däremot inte den del av vårt näringsliv som är utsatt för utländsk konkurrens göra. Det innebär att en strukturomvandling som drivs fram genom inflation och alltför stora löneökningar ingalunda behöver få en positiv inriktning mot högre effektivitet, utan den kan föra oss in i den sämsta av alla ekonomiska världar, nämligen den där vi får inflation men samtidigt arbetslöshet och/eller ett långsammare framåtskridande.

Jag vill också ta upp en annan aspekt.

Man är numera ganska överens om att lönedifferenser kan motiveras från tre olika grunder. Den första grunden ligger i arbetet, i befattningen, och där mäter man med arbetsvärdering.

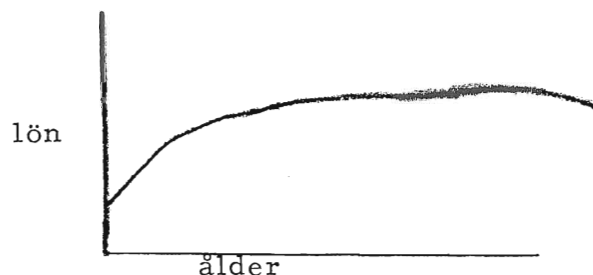
Den andra grunden hänför sig till de anställda, den anställdes personliga kvalifikationer, som kan mätas med meritvärdering.

Den tredje grunden är den anställdes prestation, som kan mätas med prestationsmätningar.

Dr Meidner talade om att vi har två sorters rörlighet. Den första, den improduktiva överrörligheten är stor i dag. Jag har hört siffran 40 procent nämnas för vår rörlighet i verkstadsindustrin, taget över hela landet. I storstadsområdena omkring Stockholm och Göteborg ligger den väsentligt högre. Det är mycket dålig ekonomi att ha en så stor rörlighet. Det kostar pengar att installera en arbetare, och det tar sin tid innan han kan göra en full prestation. Den rörligheten vill vi alltså minska.

Sedan har vi den produktiva rörlighet som går mot mera produktiva och bättre betalda arbeten. Den är snarast för liten.

Vilka möjligheter kan det då finnas att genom lönen påverka rörligheten? Ja, om vi först ser på arbetarområdet, så har man där differentierade löner, som är grundade enbart på den enskilde arbetarens prestation. Man avlönar med andra ord med ackord. Till bilden hör också att differentieringen i arbetarlönerna är ganska liten. Lönekurvan är ganska flack. Den ser ut ungefär så här:

Lönen kulminerar kanske redan vid 25 års ålder, ett förhållande som stimulerar den överrörlighet jag här talat om. I ett samhälle med överfull sysselsättning är det alldeles för lätt för en arbetare att byta jobb. Han förlorar

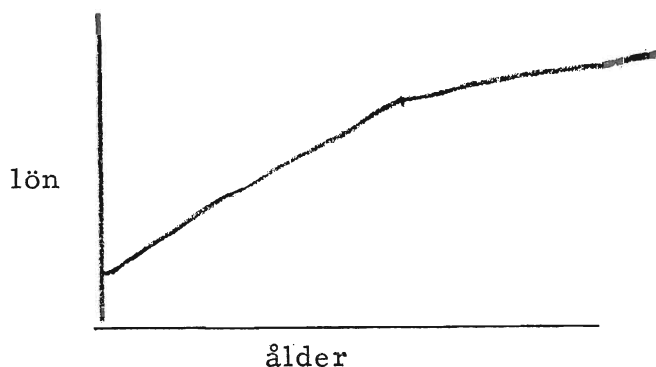
ingenting på att gå över till annat arbete och en annan arbetsplats, där han tror att han kanske trivs bättre. Han kan byta och veta att han får lika bra betalt — eller kanske till och med bättre.

Det förhållandet skulle ändras, om man tog större hänsyn till den andra värderingsgrunden, alltså till den anställdes personliga meriter. Genom ett meritvärdesystem där poäng ges också för anställningstiden i företaget skulle man göra det mindre attraktivt att byta jobb. Man skulle minska överrörligheten.

Nå, kan man då via lönesystemet påverka den andra sortens rörlighet, den produktiva och önskvärda rörligheten? Ja, det tror jag att man kan i någon mån. Det skulle i så fall ske genom att man har större lönedifferentiering efter befattning, alltså efter arbetets krav. Man stimulerar därigenom en rörlighet uppåt. När en arbetare byter arbete för att få högre lön, skulle det innebära att han får ett jobb som kräver mera och som har större produktivitet.

Om vi hade större lönedifferentiering på arbetarområdet på de båda första grundvalarna, så tror jag alltså att vi skulle få ett bättre slags rörlighet än vi har i dag. En förändring av detta slag skulle också ge lönekurvan ett annat utseende. Vi skulle inte på samma sätt som i dag få en med åldern sjunkande lön för arbetare.

På tjänstemannaområdet ser det som bekant helt annorlunda ut. Det karakteristiska för tjänstemännens lönekurva är att den är stigande med stigande ålder. Tjänstemannen är mera specialiserad. I regel har han också en längre utbildning bakom sig. Det gör att vi nog i framtiden får intressera oss mycket mera för tjänstemännens omställningsproblem i strukturrationaliseringen än vi gjort hittills. De antydde förhållandena gör det nämligen ofta betydligt svårare för en tjänsteman att få ett nytt jobb med samma lön, när han blivit friställd mot sin vilja. Speciellt gäller detta om han avslutat sin karriär och kommit upp i medelåldern. Han måste gå nedåt på sin lönekurva — som i dag ser ut ungefär så här:

Denna problematik har vi hittills inte känt av så särskilt mycket. Det tror jag beror bl. a. på att tjänstemannagruppen har varit relativt liten i förhållande till arbetarna. Men den växer som bekant snabbt. Vidare har anställningstryggheten för tjänsteman de facto varit betydligt större än för arbetare. Man har i företagen hållit kvar tjänstemän vars kapacitet man inte längre har kunnat fullt utnyttja.

Också på tjänstemannaområdet skulle rörligheten påverkas i gynnsam riktning av att åldern sköts i bakgrunden till förmån för de övriga här skisserade grunderna för lönedifferentiering. Inte minst bör prestationsmätning införas på tjänstemannaområdet.

För att inte bli missförstådd vill jag emellertid framhålla att jag tror det är viktigt med en lönedifferentiering för tjänstemän som är ganska kraftig på de angivna grunderna, inte minst den första, alltså arbetsvärderingen. Däremot bör tjänstemännens lönekurva i samma befattning ha ett betydligt flackare utseende än den jag här skisserat.

Jag tror alltså att rörlighetsproblematiken skulle komma i ett bättre läge, om man närmade tjänstemännens och arbetarnas lönekurvor till varandra. Men detta gäller alltså vid identiska befattningar. Det är inte ett önskemål om en krympande lönestruktur eller minskade lönedifferenser.

Professor **Erik Lundberg**: Herr ordförande! På en punkt har jag definitivt en annan mening än dr Meidner, och där anser jag också att han har fel. Det var när han slutade sitt föredrag med att säga att han kanske var fel person som tog till orda i fel församling. Först och främst tycker jag att logiken är felaktig. Han kan inte vara båda delarna. Man kan vara rätt person i fel församling eller fel person i rätt församling men inte båda delarna.

Däremot är jag ganska säker på att det är fel opponent. Men föredragshållare och församling var de rätta. Ty dr Meidner har gjort oss en stor tjänst genom att peka på problem som vi ekonomer har försummat. Han har visat oss att det finns liv bakom våra abstraktioner. Men jag vet också att t. o. m. herr ordföranden ibland skriver så här:

$$Q = f(K, A)$$

Där representerar alltså A arbetskraften.

Och så laborerar vi och dividerar m. m. och tänker inte mycket på innehållet i de stora aggregaten. Den saken har dr Meidner här åskådliggjort, och det är väsentligt att vi har fått den påminnelsen.

Dr Meidner menade helt säkert också, att när sociologerna och han själv stör oss ekonomer, är det meningen att det skall bli en positiv störning, en störning ledande till eftertanke, nya problemställningar och förbättrade analysmetoder. Ekonomer och sociologer bör i högre grad än vad ofta varit fallet komplettera varandra både i problemsökande och forskning. Här är det inte fråga om någon substitution. Vi behöver hjälp från sociologerna för att se litet på innehållet i de kategorier som vi ibland så vårdslöst handskas med.

När dr Meidner talar om anpassningssvårigheterna för individerna i samhället och åskådliggör de offer på utvecklingens altare som en minoritet måste göra, så är det fråga om väsentliga ting. Men samtidigt skall man ha bakgrunden klar för sig. I stort sett går vårt samhälle ju framåt i väsentliga avseenden. Vi har i dag mera en upplyst mentalitet hos arbetsgivarna och en bättre miljö på våra arbetsplatser än vi hade på 1920-talet. Arbetsgivarna är mindre auktoritära nu. Givetvis har vi även i dag aktuella arbetslöshetsproblem, men det är ändå mycket bättre nu än det var förr.

Men det som har hänt och händer — och det gav dr Meidner uttryck åt — är att ambitionsnivån stiger mycket snabbare än den utvecklingsprocess som leder till förbättringar inom olika delar av näringslivet. Det förvånade mig egentligen att höra de siffror dr Meidner anförde över opinion och inställning hos människor som blivit friställda, avskedade och på annat sätt miss-

gynnade av den ekonomiska utvecklingen. Jag trodde att det skulle vara procentuellt många flera av dem som råkat illa ut som borde vara missnöjda. Och det är väl inte någon svår sak för LO-ekonomerna och politiker att öka sådana siffror över andelen missnöjda successivt genom propaganda och genom att klargöra hur pass upprörd man bör vara över de processer vederbörande utsättes för. En sådan uppviglingsverksamhet har givetvis sin funktion. Ty självfallet är det mycket väsentligt att miljöproblemen tas upp på allvar så vi får en politik som snabbare leder till förbättring av arbetsmiljöer och en humanisering av anpassningsprocesserna. Det behövs en press både från arbetarna själva och från ekonomer och sociologer.

I det sammanhanget vill jag ställa en fråga: På vad sätt och i vilken mån är de individuella anpassningssvårigheterna betingade av strukturomvandlingen och av omflyttningen av arbetskraft mellan företag och branscher likaväl som inom företagen? Är dessa omflyttningar utslagsgivande för miljöpåfrestningarna? Och på vad sätt och i vad mån är det ett generellt problem, som gäller även om vi inte har någon högre takt i rationaliseringen?

Dr Meidner talade litet om den demokratiseringsutveckling som han såg fram mot, där arbetet blir mera meningsfullt. Men det är ju ett mycket större och vidare problem än det som hänger ihop med den tekniska utvecklingen och strukturrationaliseringen. Detta är väl ett önskemål i och för sig, oberoende av rationaliseringstakten, som dr Meidner vävde in i den allmänna bilden och som kanske har aktualiserats av den strukturomvandling vi står inför.

Sedan vill jag beröra några frågor, där jag har en något annan mening än föredragshållaren. Jag är fullt medveten om att det som jag då tar upp inte är de mest väsentliga problemen i dr Meidners framställning, som ju närmast rörde sig om den enskilde individens anpassning. Men jag tyckte att Meidner i sin framställning på något sätt undervärderade, bagatelliserade och var sarkastisk mot den ekonomiska analysens möjligheter att på ett rimligt sätt uppställa problemen vid omvandlingsprocessen.

Beträffande frågan hur strukturomvandlingen skall ställas i relation till den individuella anpassningen får vi ju se på vad man vinner och förlorar. Det är så att säga en välfärdsekonomisk problemställning. Dr Meidner framhöll att strukturomvandlingen sådan den sker i vårt samhälle i princip accepteras av LO och arbetarna. Såvitt jag förstod är dr Meidner också beredd att acceptera en acceleration av strukturomvandlingen, om den leder till ett starkare framåtskridande och en högre stegringstakt av produktiviteten — om bara samhället vidtar tillräckligt kompenserande åtgärder. Det är alltså inte fråga om att försöka lösa de individuella anpassningsproblemen genom en dämpning av strukturomvandlingsprocessen.

Vi ekonomer är glada över LO-filosofin på den punkten. Däremot kan man fråga, om vi inte borde försöka få till stånd en strukturomvandling som går snabbare än f. n. Som ekonom kan man ju bli frapperad över hur många ineffektiva företag det finns inom flertalet branscher. Vi har nog i allmänhet en mycket stor spännvidd mellan de mest och de minst produktiva inom en och samma bransch. Man kan ur den synpunkten argumentera för att strukturomvandlingen borde gå väsentligt snabbare än den gör nu. Men det finns som bekant allvarliga hinder i vägen för en snabbare takt. Redan den strukturomvandlingstakt vi nu har vållar oss ju stora problem, vilket dr Meidner ju visat.

Dr Meidner diskuterade ekonomernas plats i sammanhanget och visade på

ett föga övertygande sätt att vi egentligen inte gör mycket nytta ur här relevanta synpunkter. Det var ju ett ganska nedsättande omdöme detta att en "makro-ekonomisk" analys är rätt värdelös när det gäller att förstå omvandlingsprocesserna i ekonomin. På denna punkt tyckte jag dock att dr Meidner gjorde det litet lätt för sig genom att ta upp den ur här diskuterade aspekter allra sämsta formen för studier av produktivitetens utvecklingen. Teorier byggda på en aggregerad produktionsfunktion och diskussion av den s. k. restposten, ger ju naturligtvis inte den rätta utgångspunkten för ett studium av hur strukturomvandlingen påverkar produktivitetens ökningstakt.

Man kan invända mot dr Meidners sätt att referera till amerikanernas produktionsfunktionsanalyser. Amerikanska ekonomer kan med två eller flera decimaler bestämma de olika faktorernas relativa bidrag, sade dr Meidner, och en mycket stor andel av tillväxten kvarstår som oförklarad restpost. Men i själva verket kan man välja mellan ett stort antal analysalternativ, byggande på olika slags modeller och därmed få möjligheter att referera till vitt skilda resultat av produktionsfunktionsanalysen. Man kan sålunda välja vad som bäst passar för ens argumentering. Om man t. ex. värderar kapital och arbetskraft med hänsyn till stigande kvalitet, så kan man faktiskt eliminera hela restposten, ja t. o. m. eventuellt göra den negativ — och sålunda skapa motsatta svårigheter för tolkningen.

Men jag tycker som sagt inte att denna typ av analys är den rätta utgångspunkten för att komma fram till de problem som gäller strukturomvandlingen och eftersträva omflyttningen av arbetskraft. Problemet gäller just på vad sätt omflyttningarna av arbetskraft och kapital vid en strukturomvandling medför produktivetsvinster för samhällsekonomin som helhet. Det finns en rad olika undersökningar att tillgå, t. ex. av Kuznets för USA och en rad andra länder och av den australiske ekonomen Salter för USA och England. De visar på ett övertygande sätt hur intimt produktivetsökningsresultaten hänger samman med strukturomvandlingen i samhällsekonomin. Salter har sålunda visat att omflyttningen av arbetskraft mellan industrigrenar betyder så mycket både för amerikansk och engelsk industriell produktivetsutveckling, så att om arbetskraften varit frusen i basperiodens fördelning, så skulle räknat över en 30-årsperiod hälften av produktivetsvinsterna ha gått förlorad.

Dr Meidner menade att förändringar i efterfrågestrukturen skulle spela en central roll för omflyttningen av arbetskraft och åtföljande produktivetsvinster. Och jag vill inte bestrida detta utan endast markera att det finns fler centrala faktorer. Som de nämnda ekonomerna visat, spelar också pris- och lönebildningen en mycket viktig roll för resultaten. Man har visat — och det var föredragshållaren också inne på — att de branscher som haft de snabbaste produktivetsstegringarna i allmänhet även visat de största produktivetsökningarna. Sammanhanget mellan produktivets- och produktivetsökning bestäms till stor del av prisbildningens funktionssätt. Det har nämligen visat sig att de branscher som haft de relativt sett största produktivetsökningarna — taget i den enklaste bemärkelsen produktion per arbetstimme — har också redovisat de relativt sett minsta prisökningarna. På längre sikt finns det ett tydligt ömsesidigt samband mellan pris-, produktions- och produktivetsutvecklingen. De branscher som visat upp de högsta produktivetsstegringstakterna har också haft de största relativa prissänkningarna. Man kan vid en någorlunda ensartad löneutveckling betrakta sådana förändringar i prisrelatio-

nera som nödvändiga villkor för en produktivitetshöjande strukturomvandling.

Därför tror jag att prisbildning och bakomliggande lönebildning vid sidan av eller jämte efterfrågeförändringar spelar en avsevärd roll för hur och i vad mån produktivitetstvinsterna inom olika branscher tillvaratas. Denna del av analysen bör få komma in i bilden för att man rätt skall kunna bedöma hur en långsiktig transformation av ekonomin går till.

Jag vet inte om jag i någon mån lyckats belysa ekonomernas del i analysen av strukturomvandlingarnas betydelse för välfärdens ökning. Hur mycket de offer individerna utsätts för vid omfördelningen av arbetskraft är värda är sålunda delvis utforskat av ekonomerna med hjälp av andra analysmetoder än den Meidner refererat till. Men det finns givetvis många forskningsuppgifter kvar. Inte minst för det svenska näringslivets vidkommande är strukturforskningen ännu ganska underutvecklad.

Låt mig slutligen beröra några frågor som hänger ihop med problemet hur man ser på strukturomvandlingen och arbetskraftens rörlighet. I den tidiga efterkrigsdiskussionen på 1940-talet då man talade om rörlighet hos arbetskraften samt om möjligheterna att öka denna med hänsyn till önskemål om snabbare produktivitetstegring och mindre inflation, diskuterades förslag om en aktiv arbetsmarknadspolitik bl. a. av Gösta Rehn och dr Meidner själv. Därvid framhölls en viktig synpunkt som hänger ihop med det föregående. Om vi fick en tillräckligt aktiv arbetsmarknadspolitik av det slag som vi nu är på väg att få, så skulle man inte behöva hålla så högt övertryck på arbetsmarknaden för att nå full sysselsättning. Genom en aktiv arbetsmarknadspolitik skulle vi i själva verket få möjligheter till att ha en återhållande mera deflationistisk ekonomisk politik. Man skulle också snabbt kunna "duscha bort" de arbetslöshetsöar som uppstod.

Nu har vi inte fått just detta utan snarare en kombination av en aktiv arbetsmarknadspolitik med en myckenhet duschning plus en stark inflatorisk press. Ett resultat har blivit den överrörlighet som det talats om här. Dr Meidner talar om offer på utvecklingens altare i form av växande minoriteter av friställda arbetare och människor som har fått ta andra jobb än de egentligen skulle vilja ha. Arbetslöshet är också ett stort offer, men ändå vill jag mot bakgrunden av 1940-talets fina tankar fråga: Kan man inte numera mot bakgrunden av den mera effektiva arbetsmarknadspolitik vi fått tolerera en bestående dämpning i sysselsättningsgraden och låt oss säga en halvprocentig ökning i arbetslösheten? Vi har under 1966 fått någon nedtoning i konjunkturen. En revolverande grupp arbetslösa finns alltid, som får omskolning av olika slag — med den relativt generösa inställning till arbetslöshetsproblemen som numera gäller. Denna mer humana arbetslöshetspolitik borde kunna förenas med en mera långsiktig anti-inflationistisk utveckling i stil med de berörda gamla tankarna.

Jag föreställer mig att Sture Eskilssons observationer om den höga överrörligheten — dr Meidner nämnde också den saken — som följd av den extrema bristen på arbetskraft inom olika expansionsområden som delvis motverkar en höjd produktivitet är starka argument för en uthållig ekonomisk politik syftande till lägre sysselsättningsgrad. Ur allmäkonomisk-politisk synpunkt är överrörligheten dyr särskilt för de expansiva branscherna. Företagen inom dessa områden kanske får anställa tre, fyra man för att behålla en. En sådan

extra kostnadsbelastning kan hämma de möjligheter till produktivitetökning som en snabb överföring av arbetskraft till de mest expansiva företagen i de snabbast växande branscherna skulle innebära.

Dr Meidner berörde också rörligheten inom ramen för arbetskraftens delvis skenbart höga rörlighet. Det är väl riktigt att arbetsmarknadsstyrelsen på kort sikt kan göra relativt litet åt detta problem. Men föredragshållaren nämnde märkligt nog inte den faktor, som jag tycker är den allra väsentligaste både för den meningsfulla rörligheten inom samhällsekonomin, alltså ur produktivitetssynpunkt, och för trivselen och välfärden. Jag tänker på vårt eländiga läge i fråga om bostadsmarknaden. Om vi tror att en mycket väsentlig del av landets totala produktivitetökning hänförs till de mest expansiva och produktiva företagen på orter där det råder en betydande brist på bostäder, då måste ju denna brist i mycket hög grad verka hämmande på resultaten av en aktiv rörlighetspolitik.

Jag tycker att problemet hur arbetarna har det och får det på de expansiva orterna och i de mest expansiva företagen bör vara A och O för en uthållig produktivitetsfrämjande politik, som också tar sikte på individernas välfärd. Expansionen får självfallet inte ske med sådana offer att människor får flytta från hemorten och bo i städernas baracker skilda från sina familjer. Jag vet inte i vilken mån LO-ekonomerna har deltagit i kören av ekonomers rop på en bättre bostadspolitik. Denna måste bli ett fundament för en verkligt framgångsrik rörlighetsfrämjande politik. Man kanske även i detta fall skall ropa på sociologerna, som ju kan ha en hel del att säga även i denna fråga.

Fil. dr **Rudolf Meidner**: Herr ordförande! Direktör Eskilsson tog upp en fråga som jag — kanske inte helt oavsiktligt — försummade att beröra i mitt inledningsanförande, nämligen lönepolitikens roll i sammanhanget. I och för sig skulle det ha funnits anledning att komma in på den frågan mer än jag gjorde; det finns ett helt kapitel härom i den skrift som jag refererade, men där är lönepolitiken behandlad från en helt annan utgångspunkt. Eftersom den skriften inte handlar om lönepolitikens roll i stabiliseringssammanhang, går jag inte nu i fällan att här svara på frågan vilken roll lönepolitiken spelar vid en inflation. Jag begränsar mig i stället till den strukturella aspekten på lönepolitiken.

Det är riktigt att vi antytt — vi har inte behandlat frågan närmare, därför att den diskuterats så ofta — att vi alltjämt betraktar den solidariska lönepolitiken som ett väsentligt element i strukturomdaning. När direktör Eskilsson säger att detta inte är lätta begrepp att bena ut, instämmer jag helt. Det är inte heller lätt att reda ut de andra faktorerna i samband med strukturomdaning. Men just den solidariska lönepolitiken är något som man på fackligt håll har svårt att ge avkall på. Vi kommer troligen att driva den så långt det går. Och när den får besvärliga biverkningar kommer man på fackligt håll att ropa så mycket högre på sådana samhällsekonomiska åtgärder som kan mildra verkan av den arbetslöshet som i allra vidrigaste fall kan bli en följd av en långt driven solidarisk lönepolitik.

Men som direktör Eskilsson sade är det endast i marginella fall som det går så långt. En höglönepolitik i solidaritetens tecken kommer framför allt att verka i arbetsbesparande och rationaliserande riktning. Den kommer bara i få fall att resultera i att företag måste läggas ned.

Jag tror inte att lönepolitiken har spelat en så oerhört stor roll för den utslagning av företag som vi fått. Det finns knappast ett tillräckligt statistiskt material för att belägga påståendet att de höga lönerna har drivit företag att upphöra med sin verksamhet. Oftast är det helt andra omständigheter som gjort det.

Jag har ingenting emot en uppdelning av rörlighetsbegreppet i olika moment. Möjligen skulle jag vilja uttala två varningar. Den ena är att man bör vara litet försiktig med att genom meritvärderingssystem alltför starkt favorisera orörligheten. Det är nog inte så lätt att dra gränsen mellan produktiv och improduktiv rörlighet. Den produktiva arbetskraftsrörligheten skulle man kunna befärma genom en starkare differentiering och den improduktiva skulle kunna hämmas genom ett utbyggt meritvärdesystem, som extra poäng för den arbetskraft som håller sig kvar, sades det. Men jag kan mycket väl tänka mig att motsatsen inträffar också, d. v. s. att man håller kvar fel arbetskraft. Jag vet inte vad arbetsgivarna skulle säga om en arbetare, han må vara hur oduglig som helst, hänger sig kvar vid företaget och samlar meritpoäng för varje år han är kvar. Hur ser man en företagare på den saken? I och med att man avtalsvägen kommer överens om att tjänstetiden skall belönas med högre lön får man också räkna med att en del produktiv rörlighet hindras.

Den andra varningen är av allmän karaktär: man skall nog inte övervärdera lönedifferentieringens roll för arbetskraftens allokering. Det tror jag är ett av de många områden där forskning borde sättas in. Men jag har en känsla av att det fordras en mycket kraftig differentiering för att åstadkomma den allokering av arbetskraften som man önskar, och man kan då komma i hotfull närhet av en differentiering som av andra skäl — bl. a. solidaritets- och rättviseskäl — inte är önskvärd.

Men visst är lönepolitiken en mycket väsentlig del i det hela. Den treåriga avtalsperioden tror jag också ger bättre möjligheter att fundera över dessa ting än om vi har lönerörelser vart eller vartannat år.

Professor Lundberg sade mycket riktigt att missnöjet är ett relativt begrepp. Han kanske menade att det är meningslöst att mäta missnöjet, när det är så pass relativt. Det är i så fall något för sociologerna att tänka på. De bör vara mycket försiktiga med sina slutsatser, när de finner olika grader av missnöje i olika situationer. Och då får de kanske också studera graden av "hetspropaganda" från LO-ekonomernas och andra ekonomers sida. Men jag vill erkänna att vi betraktar en viss grad av missnöjespropaganda som en legitim del av vår verksamhet. Jag har många gånger själv retat mig på människors — också fackföreningsfolks — liknöjdhet inför besvärliga anpassningsproblem. Det är ofta denna till resignation gränsande liknöjdhet som jag tycker är en del av vår uppgift att motverka. Man konfronteras ofta med situationer på arbetsmarknaden som med litet god vilja skulle kunna förbättras avsevärt. De drabbade grupperna, och ibland också de som företräder dem, accepterar situationer, som från våra utgångspunkter är långt ifrån tillfredsställande. Vi vill därför gärna höja ambitionsnivån — med risk att mätningarna därmed blir litet snedvridna.

Om mina korta funderingar kring ekonomernas insatser uppfattades som sarkasm, så har jag formulerat dem dåligt, och då ber jag om överseende för det. Vad jag försökte säga var bara, att från våra speciella utgångspunkter och med de uppgifter vi hade i vår arbetsgrupp blev frågan om sysselsätt-

ningsgraden ganska ointressant. Därmed har jag inte velat ens antyda att det inte finns många ytterst intressanta frågeställningar som ekonomerna har sysslat med och kommer att syssla med samt att rent ekonomiska sammanhang är av ytterst stort intresse för en analys av den strukturomdaningsprocess som pågår. Men från våra ytterligt begränsade utgångspunkter: Vad händer med arbetskraften? har intresset mycket snabbt och utan kritik mot ekonomerna övergått till de mera sociologiska frågeställningarna. Det var detta som låg bakom mitt sociologiska konstaterande att jag var fel föredragshållare inför fel församling. Även en sådan kombination synes mig teoretiskt tänkbar.

Professor Lundberg ställde ett par preciserade frågor, som han har rätt att få svar på. Kan ni på fackligt håll acceptera en arbetslöshet som är en halv procent högre än för närvarande? frågade professor Lundberg. Svaret är nej. Det är helt oacceptabelt som målsättning för den ekonomiska politiken. En sådan ökad arbetslöshet kan uppkomma som en följd av en mindre framgångsrik politik, som lägger större vikt vid andra målsättningar än den fulla sysselsättningen. Men det är mycket svårt att acceptera en integrering av en lägre sysselsättningsnivå i ett ekonomiskt program — därest vi menar samma sak med begreppet arbetslöshet.

Om professor Lundberg menar: Kan ni acceptera att en större del av befolkningen ständigt befinner sig under någon form av utbildning eller omskolning eller vuxenutbildning och uppskolning — det finns ju många ord för liknande saker — blir svaret dock ett annat. Och det anförda kan måhända tolkas på det sättet. I så fall är det fullt acceptabelt.

Professor Lundbergs andra fråga är kanske litet svårare att svara direkt på. Men om frågan formuleras så: Har ni LO-ekonomer observerat att bostadsbristen är en rörlighetshämmande faktor av stor betydelse? så är svaret obetingat ja. Vi är medvetna om det, och vi beklagar att det förhåller sig på det viset.

Därefter kom en följdfråga: Har ni ropat lika högt som de andra ekonomerna? På det vill jag svara, att om man gör noggranna mätningar, kan det väl hända att resultatet blir att vi inte har ropat riktigt lika högt. Men det kan i så fall bero på att andra har ropat så högt att det kanske inte fanns anledning därtill.

I övrigt är det väl inte stor idé med att här ta upp en bostadspolitisk diskussion, och jag är inte heller beredd att nu ingå på en sådan. Bristen på bostäder i förhållande till den snabba expansionen inom vissa regioner innebär betydande nackdelar för hela det rörlighetsprogram vi förordar. När vi talar om rörlighet inom samhällslivets olika områden, så tänker vi väl i första hand på arbetskraften. Men jag är fullt beredd att kräva en högre grad av rörlighet även på kapital- och bostadsmarknaderna.

Professor **Assar Lindbeck**: Herr ordförande! Jag skall bara göra några små kommentarer.

Beträffande det sociologiska perspektivet har jag inte mycket att anföra. Men i likhet med Erik Lundberg blev jag förvånad över de små siffror som här nämdes över antalet missnöjda. Om jag förstod saken rätt, vara bara 10 procent missnöjda med att tvångsvis ha blivit förflyttade till annat arbete. Jag hade tänkt mig att nästan alla skulle bli missnöjda med en sådan förflyttning. Och endast 20 procent sades vara missnöjda med tvånget att vara slav

under en maskin. Där har ombudsmännen tydligen inte lyckats skapa det missnöje som jag trodde var motiverat.

Vad de ekonomiska problemen angår tyckte jag inte att dr Meidner var sarkastisk mot ekonomerna. Han hängav sig tvärtom åt en enorm överskattning av deras insatser. Enligt dr Meidner skulle ekonomerna ha varit så framgångsrika med sina makro-ekonomiska analyser och förslag att de skulle ha löst sysselsättningsproblemen på den ekonomiska sidan; endast de sociologiska anpassningsproblemen skulle återstå. Jag tror inte riktigt på det. Såvitt jag förstår finns det vissa återstående makro-ekonomiska problem, som Meidner inte här tog upp. Jag skall bara nämna några, utan att försöka ange lösningar.

Alla är väl eniga om att det kommer att ske en snabbare strukturomdaning än tidigare i vissa branscher här i landet, t. ex. i massa- och järnindustrierna. Företagsenheterna kommer att bli större. Och då uppkommer det första problemet: Hur skall kapitalfrågorna lösas för dessa stora enheter, så att de över huvud taget kommer till och Meidner får sina anpassningsproblem.

Delvis blir det ekonomernas sak att se till så att sociologerna får dessa anpassningsproblem att syssla med. Och eftersom kapitalproblemen måste lösas, kommer vi in på kreditmarknadens organisation. Skall vi här i Sverige försöka skapa en mera effektiv lång kreditmarknad, där det är möjligt att i ökad omfattning göra emissioner med aktier eller andra typer av långa kreditinstrument, vinstandelslån o. s. v.? Och vem skall äga det nya kapitalet? Skall vi liksom hittills lita till aktiekapital hos privatpersoner, d. v. s. i verkligheten ungefär 10 proc. av befolkningen? Eller skall vi försöka satsa på någon form av egendomsägande demokrati av "Höger-typ", och alltså gynna instrument som underlättar ett spritt ägande hos befolkningen? Skall vi i stället gå in för kollektiva ägandeformer av olika slag, t. ex. så att ATP-fondernas medel slussas ut genom lån eller aktier eller någonting däremellan? Jag tänker därvid på exempelvis vinstandelslån av något slag. Och hur skall en sådan kreditmarknad organiseras?

Detta är olösta, och intressanta problem. Det vore värdefullt att få höra om Meidner har övergått helt till sociologin, eller om han alltjämt är intresserad av att, såsom vid LO-kongressen, delge oss sina synpunkter på dessa frågor.

Inte heller prisbildningsproblemen har fått någon tillfredsställande lösning i många fall. När det gäller jordbruk och bostäder är det alldeles uppenbart att prisregleringarna har väsentlig betydelse för strukturomvandlingen. Även om andra, som Meidner uttryckte det, har ropat högre än han när det gäller hyrespolitiken, skulle det väl inte ha skadat att även få höra Meidners röst, med den breda resonansbotten han har.

När det gäller diskussionen om ökad arbetslöshet tror jag nog att Lundberg menade detsamma som Meidner, nämligen att ökad arbetslöshet skulle kompletteras med att vi så att säga ersatte arbetslöshetsunderstöden med stipendier. Det var väl det som var Lundbergs tanke.

Professor Erik Lundberg: Herr ordförande! Får jag bara göra en komplettering till det sista som sades.

Dr Meidner sade själv i sitt föredrag att han räknade med att vår ekonomi även i fortsättningen kommer att karakteriseras av brist på arbetskraft. Han tror — och däri delar jag hans uppfattning — att vi kommer att ha sådana regeringar som driver en inflationistisk politik. Regeringarna ser ju också

ut att kunna bli svagare i framtiden, vilket väl gärna medför en ökad obenägenhet att föra en effektiv anti-inflationspolitik.

Men även när vi har överskottsefterfrågan på arbetskraft finns det områden med någon arbetslöshet, på grund av omflyttningar, anpassningströghet och andra oundvikliga omständigheter. Hur stark överskottsefterfråga vi än har är den alltid ojämnt fördelad. Och vad jag egentligen syftar till med min fråga var huruvida dr Meidner kunde acceptera en sådan ekonomisk politik som medförde mindre av överskottsefterfrågan på arbetskraft — vilket givetvis skulle medföra risk för ökad punktarbetslöshet på olika håll i ekonomin; jag nämnde som exempel en ökning i arbetslöshetstalet med 1/2 procent.

En stark överskottsefterfrågan på arbetskraft, alltså ett överutbud på lediga platser i förhållande till antalet platssökande generellt sett, har skadliga effekter både på det sättet att rörligheten inte blir av det produktiva slaget och att vi får en för stark lönepress uppåt. Om vi nu har en human och efter hand alltmer utbyggd arbetslöshetspolitik så att de som blir arbetslösa inte utsätts för väsentligt större påfrestningar än de som omflyttas inom ett företag utan får generösa understöd och utbildningsmöjligheter, då bör man kunna ta en viss nedsättning av sysselsättningsgraden med lugn. I själva verket kan vi snart inte klart definiera begreppet arbetslöshet, och en ökning i arbetslöshetssiffran säger mycket litet men indicerar dock en viss dämpning i graden av full sysselsättning. De friställda befinner sig i beredskapsarbete, i offentliga arbeten av olika slag, under utbildning medan de direkt arbetslösa är en sjunkande bråkdel.

Vi borde med andra ord numera och än mer i framtiden kunna undvika överskottsefterfrågan på arbetskraft bättre än vi trodde oss kunna göra i början på 1950-talet.

Fil. dr Rudolf Meidner: Herr ordförande! Det är en något underlig situation som nu har uppstått. Här har jag just lyckats blidka professor Lundberg genom att be om överseende för att jag kanske underskattade ekonomerna, och så kritiserar professor Lindbeck mig för att jag överskattat dem.

Ingen av oss som medverkat i den skrift jag talat om har velat försumma de många frågor som återstår för ekonomerna att lösa. Det komplex som professor Lindbeck här tog upp, alltså frågan om kapitalbildningen — och framför allt det som ur facklig synpunkt är av stort intresse, nämligen hur inkomst- och förmögenhetsaspekterna på en stigande kapitalbildning skall lösas — har vi ägnat ett helt kapitel. Men jag tyckte att jag inte borde säga så mycket om den saken här i dag — i varje fall inte i mitt inledningsanförande.

På direkt fråga kan jag ändå svara, att härom har vi nära nog ett helt program, som inte skiljer sig mycket från det program vi lade fram 1961. Det visar kanske inte att frågorna är lösta men väl att de inte tycks ha fallit i särskilt god jord och att intresset för deras lösning är mycket begränsat.

Jag har i många olika sammanhang försökt väcka intresse för frågan om sambandet mellan inkomstfördelningen och kapitalbildningen som diskuteras med stor iver i en rad andra länder. Vi står helt utanför denna diskussion här i landet. Och det förvånade mig. Det vore ytterst värdefullt om vi på den fackliga sidan kunde få hjälp från annat håll med att blåsa nytt liv — nej, nytt liv är för mycket sagt, ty det har aldrig varit något liv där; låt mig

hellre säga ge liv åt en debatt kring frågan *hur* kapitalbildningen skall ske i ett samhälle där vi alla är överens om att det fordras en kraftigare kapitalbildning, utan att detta leder till ur rättvisesynpunkt ogynnsamma konsekvenser. Det är en central fråga för fackföreningsrörelsen. Och det är beklagligt att det inte varit möjligt att få en diskussion till stånd omkring den saken utanför en mycket liten krets av ekonomer.

Professor Lindbeck sade att LO-kongressen i alla fall hade visat något intresse för ATP-fonderna. Ja, det kan jag intyga, eftersom jag var föredragande i ATP-frågan. Jag vill inte heller förneka att det då gjordes en del käcka uttalanden. Den korta diskussion som också förekom resulterade i ett utlåtande, som förordade en uppluckring av placeringsreglerna för ATP-pengarna och en kraftigare satsning över huvud taget när det gäller kapitalbildning i kollektiva former. Därmed var i varje fall en riktning antydd. Men den verkliga diskussionen om de olika formerna för kapitalbildning har inte kommit igång. Och där har vi inte haft någon riktig resonansbotten, förefaller det mig. Vi skrev ett kapitel 1961 och ett 1966. I övrigt har det varit ganska tyst omkring hela denna problematik, och det beklagar vi.

Vad angår professor Lundbergs senaste inlägg i arbetslöshetsfrågan vill jag säga att det är uppenbart att vi närmar oss varandra alltmera, ju oftare vi får tillfälle att utveckla våra ståndpunkter. När professor Lundberg nu talar om den saken, är det med en halv procent ökade arbetslösheten ersatt av en inte halvprocentig utan kanske flerprocentig minskning av övrefterfrågan på arbetskraft — och där kan jag ansluta mig till vilken procentsats som helst. Med hänvisning till en rapport till 1951 års LO-kongress, vid vars utformning Gösta Rehn spelade en helt avgörande roll, går jag så långt att jag säger att vi har kämpat — om också med ringa framgång — för en balansering på arbetsmarknaden, med de risker detta kan medföra lokalt.

Men detta får inte leda till uppkomsten av ens en halvprocentig ökning av arbetslösheten, det må sedan vara hur generösa arbetslöshetsunderstöd som helst. Det är mycket svårt att acceptera någon form av arbetslöshet i ordets verkliga mening, hur väl kompenserad den än är. I så fall tror jag man får göra ordet arbetslöshet till ett honnörsord och till ett ekonomiskt ytterligt fördelaktigt tillstånd för att arbetslösheten över huvud taget skall kunna bli acceptabel. Jag tycker att man skall betala oerhört bra för en människas obehag att gå arbetslös, betydligt mer än de får som har arbete. De arbetslösa skall då kompenseras av samhället för de psykiska skador de åsamkas.

(Professor Lindbeck: Då anmäler jag mig genast!)

Vi är nu tillbaka vid 1951 års modell, och det är nu en ny generation människor som sysslar med dessa frågor, en generation som inte kommer ihåg den Rehnska "duschningsteorien". Den hade ju sina bästa tider på 1950-talet. Och jag tycker att vi nu är ganska nära en tillämpning av den modellen. Ty vad är vår lokaliserings-, omskolnings-, arbetsmarknads- och socialpolitik annat än duschning på de områden och de fläckar där den totala efterfrågan på arbetskraft inte räcker till för att bereda alla produktivt arbete?

I princip är jag överens med dem som säger att vi bör närma oss den modellen. Jag är också på samma linje som herr Eskilsson, när han säger att alla våra resonemang om en rimlig lönepolitik och en acceptabel framstegspolitik blir ganska illusoriska, så länge vi har en inflationsekonomi. Därvidlag finns det ingen anledning för oss att ha olika uppfattningar.

Professor Assar Lindbeck: Herr ordförande! Man skulle kanske nämna ett ekonomiskt problem till, nämligen strukturomvandling genom sammanslagning. Den har alldeles speciella effekter i ett land som Sverige. I vissa andra länder har industrialiseringen redan tidigt lett till en stark geografisk koncentration till stora orter med många olika näringar, medan Sverige mera är uppbyggt på brukssamhällen. Detta gäller både järn- och träindustrin. Och det betyder, att när ett storföretag lägges ned, så klappar hela orten lätt ihop. Detta ställer oss inför besvärliga problem på orter där det föreligger en skillnad mellan samhällsekonomiska och privatekonomiska kostnader, exempelvis där bostadsbeståndet och den kollektiva servicen blir dåligt utnyttjade.

Så länge bara en del av orten klappar ihop är det kanske inte så farligt. Då betyder det "bara" kapitalförluster för några och kapitalvinster för andra. Hyrorna faller ned mot de rörliga kostnaderna. Människor som flyttar in i de övergivna lägenheterna får en bättre bostadsstandard. Fastighetsägarna gör kapitalförluster och hyresgästerna kapitalvinster genom att de får lägre hyror, etc.

Men om hela orten klappar ihop, så att inte ens hyror ned till de rörliga kostnaderna får människor att flytta in, utan husen står tomma, kan samhällsekonomiska kostnader uppstå vid sidan av de privatekonomiska. Och då är den kinkiga frågan: Vilka av sådana brukssamhällen skall vi rädda under de närmaste tio-tjugo åren? Och vilka skall få klappa ihop? Detta måste vara en av de svåraste frågorna att komma tillrätta med för det nya statsrådet för näringsfrågor. Här fordras tydligen kostnads- och intäktsanalyser beträffande de samhällsekonomiska kostnaderna för olika orter.

Denna ekonomiska problemställning har vi ännu inte ens börjat angripa, men den måste komma att spela mycket stor roll i framtiden. Där kan listan av arbetsuppgifter för ekonomerna göras ganska imponerande.

Generellt gäller frågan vilken typ av strukturomvandling vi vill ha här i landet. Meidner såg problemen ur den enskilde individens synpunkt, och då är strukturomvandlingen en ångvält som rullar fram över olyckliga människor. Men frågan är också i vilken riktning ångvälden skall få rulla och hur snabbt den skall få gå. Där kommer de centrala ekonomisk-politiska och näringspolitiska problemen in. De behandlades något i LO:s förra skrift, men problemen har inte tagits upp i dag.

Vilken grad av styrning skall staten ge sig in på, och i vilken utsträckning kan man lita till de privata företagens egna beslut? Skall staten arbeta med incitament eller med direkta kontroller? För min del är jag något rädd för detaljerade administrativa kontroller, helt enkelt därför att detaljerade informationer om vad som händer på miljoner olika marknader i praktiken är omöjliga att centralisera. Man får där i stor utsträckning lita till decentraliserade beslut. Men då gäller det för staten att skapa en incitamentmiljö för det enskilda näringslivet, som ger den typ av strukturomvandling som vi vill ha.

Lundberg och Meidner var tydligen eniga om att den Rehnska duschningsmetoden har tillämpats så att säga halvvägs. Man har duschat bort arbetslöshetsöarna med arbetsmarknads- och lokaliseringspolitik, men man har inte skurit bort efterfrågeöverskottet på arbetsmarknaden — och detta ville även Meidner vara med om att skära bort. Men då uppstår frågan: Är det möjligt att göra det på ett någorlunda kraftfullt sätt utan att det i praktiken blir åtminstone någon eller några tiondels procents ökning av arbetslösheten?

Om vi sedan skall kalla arbetslöshetsunderstöden för stipendier för vuxenutbildning eller något annat kan diskuteras, men såvitt jag förstår blir det under alla förhållanden omöjligt att undvika en *viss* ökning av arbetslösheten i en sådan situation.

Om man mycket snabbt sätter in sådana punktduschningar på de marginella företagen som riskerar att gå omkull, och därmed ger dem möjligheter att leva kvar, så uppnår man nu inte den strukturomvandlingseffekt vi vill ha, och vi får då inte heller någon mera avsevärd minskning i efterfrågan på arbetskraft. Vi får bara en genomsnittlig vinstminskning för företagen, medan vinsterna hålles uppe i de marginella företag som skulle försvinna.

Jag tror alltså inte att man kan uppnå någon kraftigare minskning i efterfrågeöverskottet på arbetskraft utan att det samtidigt blir en *viss* ökning av arbetslösheten, sådan vi i dag definierar den.

Ordföranden: Ingen ytterligare talare tycks vilja ha ordet, och därför uttalar jag nu mötets tack till alla dem som här har bidragit med inlägg, framför allt då dr Meidner. Jag föreslår att vi ger honom en varm slutapplåd.

Därmed förklarar jag detta sammanträde avslutat.